Юрченко О.В., Тарабріна Л. В.
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ДІЄСЛІВНОЇ СИНОНІМІЇ

Особливе місце в мовотворчості українських письменників посідають фразеологічні дієслівні синоніми, що складає предмет нашої уваги. Їх теоретичним аналізом займалося чимало мовознавців. Наприклад, Лагутіна А. В. і Кочерган М. П. звернули увагу на лексичну сполучуваність і синонімію; міжрівневою синонімією і теорією граматичного значення займалися Русанівський В. М., Колесников О. А., Їжакевич Г. П., Ткаченко О. О., Новикова О. О.; синоніми в лексикографії досліджували Нечитайло О. І., Паламарчук Л. С., Ващенко В. С., Тараненко О. О., Прадід Ю.Ф., Кочерган М. П.; свій внесок у дослідження термінологічної синонімії зробили Боресюк Іван, Непийвода Наталія, Корепанова А. П., Циткіна Ф. А., Чучка П., Онуфрієнко Г. С., Панько Т. І; питання словотворчої синонімії вивчали Родніна Л. О., Іщенко Н. Г., Фридорак В. Б.; зокрема, про дієслівну синонімію писали Миронюк Н. П., Ярова Алла, Бублейник Л. В., Голубовська І. О.

Як відомо, уміле й доречне використання синоніміки – один із найважливіших показників майстерності письменника, публіциста, оратора. Синонімія якнайкраще репрезентує лексичне багатство мови, є невичерпним джерелом стилістики. Використання синонімічних засобів допомагає письменнику не лише уникати повторів, а й створювати відповідний настрій, точно передавати думку, почуття, враження читачеві, але індивідуальну манеру мовлення автора більш виразно, на нашу думку, визначають фразеологічні синоніми.

Вагомий внесок у вивчення цієї сфери лінгвістики зробили вітчизняні та зарубіжні вчені: Білодід І. К., Виноградов В. В., Жовтобрюх М. А., Копиленко М. М., Скрипник Л. Г., Франко І. Я. Фразеологічні одиниці

досліджуються багатоаспектно та глибоко. Проте при всіх успіхах фразеологічної науки багато її проблем залишаються ще недостатньо вивченими. Однією з таких проблем, що вимагає детальнішого і глибшого вивчення, є синонімія фразеологізмів, насамперед на матеріалі української мови. Вивчення синонімічних відношень між фразеологічними одиницями поглиблює наше уявлення про мову як систему, має велике значення для теорії фразеології, для лексикографічної практики, культури мови.

Розмаїття фразеологічного матеріалу та перспективи класифікації фразеологічних дієслівних синонімічних рядів у синонімічні серії уможливлює комплексний аналіз фразеологічної системи української мови. Наводимо як приклад багатства синонімії в українській мові синонімічний ряд із дієсловом "**говорити".** Нами встановлено, що означений синонімічний ряд складається з 15 підгруп, що пояснюють відтінки значень.

Говорити **–** має до 15 відтінків значень і відповідно підгруп, які пояснюють ці відтінки:

- ***(усно повідомляти що-небудь)*** *вести мову (річ);* (голосно висловлюватись, переходячи на крик) *здіймати галас;* (починати говорити) *здіймати річ; заводити мову*, (продовжувати говорити) *вести далі;* (говорити скупо, нехотя) *ронити слово (слова);* (промовляти швидко, часом недбало або час від часу) *кидати слово (слова);* (вставляти в чию-небудь розмову свої слова, перебивати чиюсь мову) *вкидати (*укидати, докидати, увертати, вставляти) *слово(слівце) впадати в річ* кому, чию.

Наприклад: *Довкола відбуваються такі події, а він веде мову про дурниці* (В.Собко); *– А знаєш, Тимофію, куди ходім? – перегодя трохи,* ***веде річ*** *Пацюк. – До пана!* (П.Мирний); *Мало не з кожним заїжджим* ***заводить*** *Демид* ***мов****у про того свого генерала і дивується, що ніхто про нього не чув і не знає* (О.Гончар);

- ***(говорити невиразно, нерозбірливо, мимрити)*** *ковтати (жувати) слова*; (ледве розтуляючи рота від гніву) *цідити* [слова] *крізь (через) зуби; крізь зуби казати; (гугнявити) балакати в ніс.*

Наприклад: – *А ти чого така? – трохи згодом питає він,* ***ковтаючи слова*** (П.Мирний); – *А-а. ну, це, знаєш ...Діжа* ***жував слова.*** *Він наче подавився кісткою від риби* (П.Загребельний); *... Говорить неначе* ***слова через зуби цідить****, ще й не договорює думок* (І.Нечуй-Левицький);

- (***говорити щось незначне, несерйозне, пусте)*** *теревені правити* (розводити, точити, гнути, плести); *теревені-вені правити; ляпати (лопотати, лепетати, ляскати, плескати, клепати, молоти, плести) язиком;* (довго говорити про щось неістотне, беззмістовне, базікати) *мозолити свій язик; чесати язика, переливати з пустого в порожнє,* (проводити час в розмовах про щось незначне, смішне, несерйозне); *точити ляси (баляси, баляндраси, баляси та баляндраси); брехні точити (справляти, терти); боби (на бобах) розводити; бали точити (розводити); ханьки м'яти;* (дотепне *вигадувати щось) заливати гусара; байки (казки) розповідати (повідати, говорити, гнути, плести, правити).*

Наприклад: – *Він [Хома:]без угаву* ***правив теревені****, поблискуючи з-під розкуйовджених вусів білими молодими зубами* (О.Гончар*); Я так не люблю, не терплю тих, що надто* ***язиком ляпають*** (О.Корнійчук); – *Кажуть, що жінки люблять поговорити. А ви, мужчини,* ***переливаєте з пустого в порожнє*** *ось уже чималий час* (Ю.Яновський); *Хто* ***баляндраси точить****, хто лає подушне й мирське* (Є.Гребінка); – *Чого мовчиш, бабо? – Нема мені про що з тобою* ***бали розводити*** (М.Стельмах);

- ***(говорити щось беззмістовне*)** городити теревені (дурниці); гнути всячину; плести (верзти) нісенітниці (нісенітницю, небилиці); смаленого дуба плести (правити); плести харки-макогоненки; розказувати (наговорити, набалакати, намолоти, наплести) сім (десять) мішків (кіп, лантухів, три мішки) гречаної вовни [і всі неповні]; *наговорити (розказати) [що] на вербі груші [ростуть, а на осищі кислиці (а на сосні яблука)]; гнати (погнати, гонити, плести)химери; ахінеї (ахінею) гонити (нести, вернути, здіймати); харамани (хармани, фармани) плести (гнути); сон рябої кобили розказувати; химерні кури розводити; про химерні кури торочити.*

Наприклад: – ***Дурниці*** *ти Парамоне****, говориш****, все тобі жарти на умі* (Ю.Янковський); *Вона* [Соломія] *сідала на лаві, а він* [Остап] *мовчки дивився червоними з гарячки очима або* ***плів нісенітниці*** (М.Коцюбинський); *Нема ніде нічого, а вона якогось дуба смаленого править та обіцяє груші на вербі* (Л.Українка); *Вона* [:Олександра] *й на хвилину невгавала, усе* ***плела харки-макогоненки, розказувала сім мішків гречаної вовни; –*** *Годі тобі дівчино! Ти розкажеш, такого, що* ***на вербі груші****, а* ***на сосні яблука ростуть!*** (М.Вовчок); *А то сидить в брилі, в керії, З товстою книжкою в руках, І всім, бач,* ***гонить ахінеї****, І спорить о своїх правах* (І.Котляревський);

- ***(говорити багато і швидко)*** *сипати словами (слова)* [як (мов, наче, неначе) горохом (горох)]; *як горохом обсипати; захлинати словами.*

Наприклад: *Тим часом Волочиха* ***сипала словами,*** *наче горохом*…(І.Нечуй-Левицький); *Жінки, аж* ***захлинаючись словами,*** *навперебій виливають їй своє обурення* (О.Гончар);

- ***(говорити одне і те ж)*** *заводити (затягувати, затягти) своє (свої); товкти (*твердити, торочити*) своє (одно);* (набридливо повторювати те саме) *жувати (пережовувати) жуйку (жвачку, клоччя, вовну, мотлох).*

Наприклад: – *Куди ж я піду? –знов я їм* ***своє товчу*** (П.Мирний); *Данило Самойлович* ***твердив одне****: "Швидше віддайте її за мене!"* (М.Вовчок);

- ***(говорити гнівно)*** *кидати (вергати) громи, метати громий блискавки.*

Наприклад: *Ви, шановний добродію, ... не раз ...* ***кидали громи*** *на нелюбих вам послів або артистів* (І.Франко); *І Панас Максимович знову почав* ***метати громи й блискавки*** *на непокірного сина* (В.Минко);

- ***(чистосердечно розповісти комусь про що-небудь)*** *відкривати (відкрити) душу (серце) кому; звіряти (звірити, виливати, вилити) душу (серце) кому; (повсюдно розголошувати)у великий дзвін дзвонити; в усі* [дзвони] *дзвонити.*

Наприклад: *Скільки ж то разів, зустрічаючись на вулиці, хотів промовити до неї,* ***відкрити*** *їй своє* ***серце*** (І.Франко); *У Орисі не було такої подруги, що їй могла б вона* ***звіряти*** *свою* ***душу*** (Б.Грінченко); *– Дай мені адресу якої-небудь*

*вчительки або агрономші. – Для чого? Напишу їй листа, **виллю душу*** (О.Гончар);

- ***(розмовляти з ким-небудь)*** *заводити (завести, розпочати) розмову (балачку, балачки); вести розмову (бесіду, балачки); точити балачку; справляти балачку; розводити балачки; вдаватися (заходити) у (в) розмову (в бесіду); вступати (встрявати, устрявати) до розмови (в розмову, в балачку).*

Наприклад: *Чіпка з Грицьком **ведуть розмову** про хазяйство* (П.Мирний); *Дивно! Патриції, замість іти на збори, **ведуть** якісь **балачки** по кутках!* (Л.Українка); *– Ми, жінки, цікавіші од вас і не всі любимо тільки **справляти балачку** про квіти та вишивання* (І.Нечуй-Левицький); *Його ображало, що якийсь наймит ... **устрявав до розмови**, як з рівним* (М.Коцюбинський);

- ***(не виявляти стриманості в розмовах)*** *давати волю язикові; розпускати язика (губу);* (подовгу сперечатися) *розводити дискусію.*

Наприклад: *Але Марта була не з таківських; вона говорила й говорила багато, а як більше сердилась то більше **давала волі** своєму **язикові*** (І.Нечуй-Левицький); [Міліціонер:] *Громадяни, давайте не будемо **розводити дискусію.** Підпишіть протокол*. (О.Корнійчук);

- ***(висловитися відверто, прямо)*** *викладати на чистоту; різати правду в вічі; різати правду-матінку* [в очі (у вічі)]*; називати речі своїми (їх) іменами; ставити (поставити) крапку (крапки) над "і".*

Наприклад: ***Різкий на язик,*** *грубуватий, як усі сини півдня, Сухобрус часом грубо **різав правду в вічі** не одним панам* (І.Нечуй-Левицький); *– Хай моя щиросердна відповідь не дивує і не обурює Вас: буду **різати правду-матінку** у вічі* (С.Стельмах); *Рано, мабуть, **ставити крапку** в цій давній історії. Спочатку треба **поставити** усі **крапки над "і",** гуртом вимести сміття* ("Україна" 28 серпня 1986 р.);

- ***(говорити марно, попусту)*** *на вітер говорити (кидати слова); кидатися словами (словом).* Наприклад: *Він* [доктор] ***говорить,*** *аби язик вертівся, - так собі, **на вітер*** (І.Нечуй-Левицький); *Ніяка поважаюча себе*

людина, до якої прийшли на раду, не буде поспішати й ***кидатис****ь нерозважним* ***словом*** (Ю.Яновський);

- ***(говорити щось неприємне, дошкульне, в'їдливе)*** *жалити язиком; голки заганяти; пускати шпильку (шпильки) кому; квітку пришпилити*

Наприклад: *"Правда моя, Парасю?" –* ***промовила*** *вона* [Палажка] *наче* ***з медом та з маком*** (І.Нечуй-Левицький); *Мелашка прийшла додому, і свекруха справдила своє слово: од того часу вона знов* ***облила*** *Мелашку* ***солодким медом,*** *а полин сховала десь у комору для Мотрі* (І.Нечуй-Левицький);

- ***(сказати що недоладне, недоречне)*** *попасти пальцем у небо4 утяти (утнути) до гапликів; бовкнути (вистрибнути0як (мов) Телеп з конопель.*

Наприклад: [Усі:] *Ха-ха-ха! Попав* [Гнат] ***пальцем у небо*** *(М.Старицький);Ну й* ***утяла до гапликів****. Музика одне, а вона – друге (М.Старицький).*

Отже, живе та художнє мовлення вражають багатством і виразністю свого фразеологічного складу, проте, на нашу думку, фразеологізми сьогодні є незаслужено забутими, а тому ми маємо повернути їх у словниковий обіг. Це сприятиме збагаченню, урізноманітненню нашої спрощеної прагматичним часом мови, а багатобарвне розмовне мовлення додатково збагатиться трохи забутими, але експресивно переконливими, вивіреними мовною практикою довгожителями-фразеологізмами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник. 2-е вид., доп. та перероб. К.: "Рад. школа", 1978. – 448 с.

2. Ужченко В.Д., Авксентьєв Л.І. Українська фразеологія / В.Д. Ужченко, Л.І. Авксентьєв. – Х.: Основа, 1990. – 167 с.

3. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 494 с.